

บทที่ 2

ตรวจเอกสาร

หวายจัดเป็นพืชท้องถิ่นที่มีประโยชน์ใช้สอยได้หลากหลาย พบเจริญเติบโตกระจายทั่วไปตามธรรมชาติโดยเฉพาะในป่าดิบชื้น โดยชุมชนบนพื้นที่สูงมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากหวายมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามทรัพยากรพืชท้องถิ่นดังกล่าวได้ลดจำนวนลงมากเนื่องจากการนำไปใช้อย่างต่อเนื่องโดยขาดการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และขาดกระบวนการจัดการด้านการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน นอกจากนี้หวายเป็นพืชที่อาศัยอยู่ร่วมกับป่า การเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้มีการขยายที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำกิน พื้นที่เพาะปลูก เป็นเหตุให้ระบบนิเวศและถิ่นที่อยู่อาศัยในป่าธรรมชาติของหวายเสียหาย ขาดความอุดมสมบูรณ์และมีพื้นที่ลดลง

หวายนับว่าเป็นพืชท้องถิ่นของประเทศที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ วัตถุดิบหวาย (เส้นหวาย) นำไปจักสานทำเครื่องใช้ ทำเครื่องเรือนและเฟอร์นิเจอร์ สามารถสร้างรายได้จากการแปรรูปเป็นเครื่องเรือนและเฟอร์นิเจอร์หวาย โดยขายในประเทศและส่งออกต่างประเทศ ซึ่งมีมูลค่าการส่งออกปีละจำนวนมาก

ในขณะที่ปริมาณความต้องการเครื่องเรือนและเฟอร์นิเจอร์หวายมีมากขึ้น แต่ปริมาณวัตถุดิบในประเทศขาดแคลน ไม่เพียงพอต่อความต้องการ เป็นเหตุให้ประเทศไทยต้องนำเข้าหวายจากประเทศข้างเคียง เช่น พม่าและลาว เป็นต้น ที่ยังมีทรัพยากรอย่างอุดมสมบูรณ์ จากสถานการณ์ดังกล่าวสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูงจึงดำเนินงานวิจัยและพัฒนากลยุทธ์การปลูกและสร้างมูลค่าเพิ่มจากพืชท้องถิ่น (หวาย) เพื่อต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เกิดการใช้ประโยชน์จากหวายอย่างยั่งยืน ก่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชน ทรัพยากรหวายได้รับการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ดังนั้นจึงมีการดำเนินงานร่วมกับชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สร้างกระบวนการจัดการด้านการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

หวาย (Rattan)

เป็นพืชตระกูลปาล์ม (PALMAE) ที่เป็นเถาเลื้อยและมีหนาม มีถิ่นกำเนิดในเขตร้อนแถบโลกเก่า และเขตร้อน ในประเทศไทยพบว่ามีหวายประมาณ 60 ชนิด 6 สกุล คิดเป็นครึ่งหนึ่งของสกุลหวายที่มีอยู่ในโลก ได้แก่ *Calamus*, *Daemonorops*, *Korthalsia*, *Myrialepis*, *Plectocomia* และ *Plectocomiopsis* กระจายตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ ตามบริเวณป่าดิบชื้น ป่าดิบแล้ง ป่าพรุ และในป่าชายเลน ส่วนใหญ่พบสกุล *Calamus* spp. และ *Daemonorops* spp. หวายมีการกระจายมากที่สุดในบริเวณทางภาคใต้ของประเทศไทย หวายที่พบมากได้แก่ หวายกำปวน หวายงวย หวายขี้เสี้ยน หวายกาหนูน หวายขี้ไก่ หรือหวายแดง หวายกาหลง หรือหวายชำ หวายชุมพร หวายเล็ก หวายน้ำ หวายขริง และหวายน้ำผึ้ง หวายบางชนิดพบเฉพาะถิ่นเท่านั้น เช่น หวายตะค้าทองพบที่จังหวัดนราธิวาส หวายข้อดำพบบริเวณจังหวัดยะลาและนราธิวาส ภาคเหนือพบในจังหวัดน่าน แพร่ พะเยา และสุโขทัย ทั้งนี้ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความหลากหลายของพันธุกรรมหวายมากที่สุดในโลก

หวายโดยทั่วไปเป็นปาล์มเลื้อยไปตามดิน มีลักษณะป็นปายเกาะไปกับต้นไม้อื่น หวายอาจมีลำต้นเดี่ยวหรือเป็นกอ หลังตัดฟันหวายลำต้นเดี่ยวไม่เกิดยอดใหม่ ในขณะที่หวายกอสามารถทยอยตัดได้ การแตกหน่อของหวายกอเกิดจากตาตามข้อใบที่โคนต้น โดยตาพัฒนาเป็นลำต้นใต้ดินสั้นๆ ทอดเลื้อยไปก่อนที่จะพัฒนาเป็นลำต้นเจริญขึ้นสู่อากาศ ลักษณะทั่วไปของหวายคือลำต้นเป็นเถาเนื้อแข็ง มีขนาดปานกลาง เส้น

ผ่านศูนย์กลางของลำต้นประมาณ 0.5-1 นิ้ว มีกาบหุ้มลำต้นสีเขียว ลำต้นและกาบใบมีหนาม ใบประกอบคล้ายใบมะพร้าว มีใบย่อยจำนวน 75-90 ใบ มีการเรียงตัวเป็นกระจุกตรงกันข้าม กระจุกละ 5-8 ใบ หวายในเอเชียส่วนมากเป็นพวก dioecious คือ ต้นมีดอกตัวผู้และดอกตัวเมียแยกกันอยู่คนละต้น มีเพียงสกุล *Korthalsia* ที่เป็น monoecious คือ ดอกตัวผู้และดอกตัวเมียอยู่ในต้นเดียวกัน มีการสร้างช่อดอกออกจากลำต้นส่วนที่มีกาบใบหุ้ม โดยทยอยสร้างไม่พร้อมกัน หลังจากออกดอกแล้วส่วนยอดยังสามารถเจริญเป็นลำต้นต่อไป ผลกลุ่มออกเป็นพวงผลย่อยมีลักษณะเป็นเกล็ดซ้อนทับกัน ผลอ่อนสีเขียว เมื่อแก่สีขาวเหลืองหรือสีไข่ไก่ เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 0.8-1 เซนติเมตร

หวายเป็นพืชป่าชนิดหนึ่งที่มีประโยชน์โดยสามารถใช้สอยได้หลากหลาย หวายหลายประเภทนิยมใช้จักสานทำเครื่องใช้ ใช้แทนเชือกผูกมัดสิ่งของ รวมถึงทำเฟอร์นิเจอร์ต่างๆ หวายนับว่าเป็นวัสดุที่ได้รับความนิยมกันมาก ทั้งนี้เพราะเฟอร์นิเจอร์ที่ทำด้วยหวายจะมีลักษณะเฉพาะตัว คือ มีความหยุ่นตัว สามารถดัดแปลงให้เป็นรูปร่างต่างๆ ได้ง่าย อีกทั้งยังมีน้ำหนักเบาและสามารถเคลื่อนย้ายได้สะดวก ปัจจุบันหวายตามธรรมชาติหายากโดยเฉพาะหวายที่มีคุณภาพของเนื้อหวายดี จึงได้มีการส่งเสริมให้ปลูกหวายเพื่อให้มีผลผลิตเพียงพอต่อความต้องการ นอกจากนี้การใช้งานหวายในการผลิตจะต้องใช้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีใช้งานในทุกส่วนของลำต้นหวาย โดยผิวที่ได้จากการเลื่อยภายนอกจะใช้สำหรับผูกเฟอร์นิเจอร์ เพราะเป็นส่วนที่มีความเหนียว ส่วนไส้ของหวายที่ได้รับการปอกให้เป็นเส้นกลมจะนำมาใช้เป็นลวดลายต่างๆ บนเครื่องใช้หรือเฟอร์นิเจอร์ได้ หวายที่มีศักยภาพเชิงพาณิชย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีสองประเภท ได้แก่ หวายขนาดเล็ก/หวายซีก (หวายตะค้าทอง, หวายเล็ก – กลางของจีน, หวายจีน, หวายเล็กอินโด, หวายขม, หวายซีกอินโดนีเซีย) หวายขนาดใหญ่ (หวายข้อดำ, หวายฟิลิปปินส์, หวายช้าง, หวายขริง, หวายไม้เท้า, หวายฟิลิปปินส์) ประเทศไทยมีการนำเข้าหวายเป็นจำนวนมากอย่างต่อเนื่องจากประเทศอินโดนีเซีย ลาว สหราชอาณาจักร มาเลเซีย พม่า สิงคโปร์ เวียดนาม และอีกหลายประเทศ โดยปริมาณของหวายที่นำเข้านี้ได้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากความต้องการวัตถุดิบที่จะมาใช้ในการทำเครื่องเรือนส่งออกเมื่อเทียบกับปริมาณการส่งออกที่ลดลงภายในปี พ.ศ. 2530-2539 ประเทศไทยต้องนำเข้าหวายดิบจากต่างประเทศเป็นมูลค่าสูงมาก กล่าวคือ ในปี 2537 จำนวน 111,974,115 บาท ปี 2538 จำนวน 109,846,903 บาท และปี 2539 จำนวน 115,251,265 บาท (สถิติการป่าไม้ของประเทศไทย ปี 2539) และปัจจุบันประเทศที่เคยส่งหวายดิบเป็นสินค้าออก เช่น มาเลเซีย, อินโดนีเซีย และ ฟิลิปปินส์ ได้หยุดการส่งหวายดิบออกนอกประเทศโดยเปลี่ยนเป็นการส่งออกในรูปผลิตภัณฑ์เครื่องเรือนแทน ทำให้ประเทศไทยขาดแคลนหวายดิบที่จะใช้ในอุตสาหกรรมเครื่องเรือนของประเทศ

นอกจากประโยชน์ด้านจักสานและทำเฟอร์นิเจอร์แล้ว หวายยังสามารถนำมาบริโภคได้ ชาวไทยทั้งทางภาคเหนือและภาคอีสานรวมไปถึงทางฝั่งลาวที่มีพื้นที่พอกอาศัยอยู่ใกล้ป่าต่างๆก็รู้จักและนำหน่อหวายมาเป็นส่วนประกอบในการทำอาหารมานานหลายชั่วคนแล้ว จากหวายชนิดต่างๆ ที่ขึ้นอยู่ในประเทศไทย พบว่ามีอยู่ 6 ชนิดที่มีการบันทึกว่านำมารับประทานได้ โดยอยู่ในสกุล *Calamus* ทั้งสิ้น แต่โดยความเป็นจริงแล้วหน่อหวายชนิดอื่นๆสามารถรับประทานได้ เพียงแต่อาจมีรสขมเกินไปหรือไม่เป็นที่นิยมเท่านั้น ส่วนของหน่อหวายที่นำมาใช้ในการประกอบอาหารคือส่วนแกนสีขาวข้างในหน่อหวาย ซึ่งเนื้อเยื่อในส่วนนี้ยังนุ่มอยู่และไม่ขม

มาก ส่วนใหญ่กับข้าวที่ทำจากหน่อหวายจะมีส่วนผสมของพืชผักสมุนไพร หรืออาจมีการนำหน่อหวายไปเป็นส่วนประกอบในอาหารอื่นๆ (Sricharatchanya, 2000) เช่น แกงหวายใส่ไก่ ตำหวาย น้ำพริกหวาย หวายเป็นต้น น้ำมันหอย เป็นต้น หวายเป็นพืชที่นิยมปลูกมากที่สุดก็คือ หวายแดง (*Calamus viminalis*) (ทางภาคอีสาน) เนื่องจากเป็นหวายที่มีการเจริญเติบโตเร็ว แตกกอใหญ่และมีกำลังการผลิตหน่อสูง ยิ่งไปกว่านั้นการเก็บเกี่ยวหน่อสามารถกระทำได้อย่างต่อเนื่องนานประมาณ 30 ปี (Apinantaworachai et. al., 1995) และหวายหนามขาว (ทางภาคเหนือ) เนื่องจากมีรสชาติดูอร่อย ผลสดสามารถรับประทานเล่นเป็นผลไม้ได้ มีรสหวานฝาดๆ

หน่อหวายมีคุณค่าทางโภชนาการคล้ายกับยอดผักชนิดอื่นๆ เช่น ยอดมะพร้าว แต่มีรสชาติขมซึ่งชาวอีสานนิยมกินกันมาก ซึ่งหน่อหวายมีคุณค่าทางอาหารค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับหน่อไม้และผักอื่นๆ คือ มีโปรตีนมากถึง 25% มีธาตุอาหารรองที่สำคัญ เช่น แคลเซียม แมกนีเซียม เหล็ก และสังกะสี นอกจากจะทำเป็นอาหารแล้วหน่อหวายยังมีประโยชน์ในแง่สมุนไพร เป็นสมุนไพรอายุวัฒนะ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะหวายมีรสขมเล็กน้อย แต่เมื่อต้มน้ำหลังรับประทานจะมีรสหวาน ช่วยให้เจริญอาหาร รากหวายเอาไปต้มเป็นยาตำรับเข้ากับยาชนิดอื่น (เข้ายาเย็น) แก้อ่อนใน เป็นต้น จากประโยชน์ทางด้านการบริโภคดังกล่าวจึงได้มีการหาวิธีการถนอมอาหารเพื่อให้เก็บไว้บริโภค และยังเหมาะสมสำหรับเก็บไว้เป็นของฝากหรือขายให้แก่ผู้สนใจบริโภคในพื้นที่อื่นๆ ที่ไม่มีการปลูกหวายตัดหน่อ รวมทั้งส่งขายต่างประเทศได้อีกด้วย การแปรรูปหน่อหวายเป็นอีกทางหนึ่งที่จะสามารถเพิ่มมูลค่าได้ โดยหวายแช่น้ำเกลือบรรจุขวดหรือกระป๋องตามท้องตลาดมีราคาแพงกว่าขายสดประมาณ 2-3 เท่า การปลูกหวายเพื่อกินหน่อ มีการปลูกภายในครัวเรือน และปลูกเชิงการค้า หวายจะเริ่มแตกหน่อเมื่ออายุ 2 ปี โดยการตัดหน่อหวายเพื่อการบริโภค จะเริ่มตัดเมื่อหวายมีอายุได้ประมาณ 3 ปี ปัจจุบันนี้ตลาดพื้นเมืองสำหรับหวายกินหน่อในประเทศไทยและประเทศลาวค่อนข้างจะขยายตัวจนเกือบจะดีกว่าหวายใช้ลำ การปลูกได้กระจายไปอย่างรวดเร็วโดยไม่ต้องมีนโยบายคอยสนับสนุน หน่อของหวายแดงสามารถสร้างรายได้ให้กับเกษตรกรอย่างงดงาม ถือเป็นการพัฒนามาตรฐานความเป็นอยู่ให้กับชาวชนบทอีกทางหนึ่ง

เนื่องจากคุณประโยชน์ใช้สอยมากมาย ทำให้หวายในประเทศไทยปัจจุบันมีจำนวนลดลงอย่างมาก สาเหตุดังกล่าวสืบเนื่องมาจากการนำหวายออกจากป่าเพื่อกำล้างการผลิต การเปลี่ยนแปลงลักษณะถิ่นที่อยู่ของหวายจากการใช้ประโยชน์ที่ดิน จากการบุกรุกทำลายป่าทำให้พื้นที่ป่าลดลง การลักลอบนำหวายจากป่ามาใช้ประโยชน์ที่ไม่สามารถควบคุมได้ ทำให้ประชากรของหวายในป่าธรรมชาติของประเทศไทยลดลง และการทำลายวัชพืชการสืบต่อพันธุ์ของหวาย โดยการบริโภคผลหวาย ซึ่งเป็นการทำลายสมดุลระหว่างหวายตัวผู้และหวายตัวเมีย รวมไปถึงเข้าไปตัดหน่อหวายอย่างต่อเนื่องเพื่อบริโภคโดยไม่มีการเก็บต้นพันธุ์ หรือรอให้เกิดผล ดังนั้นการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของหวายจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้เลยหากไม่มีการปลูกและการจัดการอย่างถูกวิธี ปัจจุบันหวายบางชนิดแทบจะสูญพันธุ์ไปจากป่าธรรมชาติ ประเทศไทยจึงต้องสั่งวัตถุดิบหวายจากต่างประเทศ เช่น อินโดนีเซีย และมาเลเซีย เข้ามาเป็นจำนวนมากในแต่ละปี หวายส่วนใหญ่ที่ยังคงหลงเหลืออยู่จะกระจายขึ้นอยู่ตามพื้นที่ที่เป็นอุทยานแห่งชาติ ซึ่งในบางครั้งก็ยังมีลักลอบตัดฟันออกมาใช้ประโยชน์อย่างผิดกฎหมาย (Dransfield, 1989)

องค์ความรู้ด้านการใช้ประโยชน์ของหวายในด้านต่างๆ มีงานวิจัยมากกว่าสิบปี ทั้งข้อมูลพื้นฐานทางพฤกษศาสตร์ ข้อมูลพื้นฐานด้านอนุกรมวิธาน สัณฐานวิทยา รวมไปถึงข้อมูลทางด้านนิเวศวิทยาและการกระจายพันธุ์ ข้อมูลการเขตกรรมจัดการต่างๆ การเพาะขยายพันธุ์ อย่างไรก็ตามเพื่อให้ชุมชนได้นำไปใช้จริงและเกิดการพัฒนาพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ชุมชนควรมีส่วนร่วมในการวิจัยและพัฒนาพืชท้องถิ่นดังกล่าวร่วมกับหน่วยงาน เพื่อหาแนวทางในการอนุรักษ์และจัดการเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน รวมไปถึงหาแนวทางในการประยุกต์ใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาเป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อสร้างรายได้ในระดับชุมชนและระดับประเทศต่อไปในอนาคต

